

Állattartó és földművelő tanyák Makón 1778-ban

TÓTH FERENC

(Makó, József Attila Múzeum)

A török hódoltság idején Makó térségét háromszor perzselte fel a török: 1552-ben, 1596-ban és 1686-ban. A környező települések szpáhi birtokok lettek, azért az onnan elmenekült lakosság nem régi otthonát építette újjá a török hordák elvonulása után, hanem Makóra költöztek mint legnépesebb helyre, itt nemcsak nagyobb biztonságban érezték magukat, de kincstári, khász birtok lévén, mérsékeltebb adózásnak voltak kitéve. Az egykori virágzó falvak pusztákká váltak.

A török hódoltság hatása

A hódoltság idején a gazdálkodás szerkezete és a határhasználat rendje is átalakult. A mezőgazdaság súlypontja a szántóművelésről áthelyeződött az állattenyésztésre. Makóra is az extenzív marhatartás volt jellemző, amely országosan is kiemelkedő volt. Fennmaradt ugyanis 1563. július 22-től 1564. március 9-ig terjedő időről a hódoltság központi vámhelyéről, a váci török harmincadtól az elszámolási jegyzőkönyv. A jelzett harmincadon, ebből 3175 szarvasmarha esett makói tőzsérekre, ők forgalmazták a legnagyobb állományt.¹

Makó térségében elpusztult falvak: keleten Szentlőrinc; nyugaton Tömpös, Szentmiklós, Lele; északon Dál, Rákos, Igás, Csókás, Kopáncs. A falvak Makóra menekült lakosai pusztává vált egykori határukat magukénak tekintették, de oda már nem kívántak újra letelepülni. „A Makó körüli sok apró falunak – állapítja meg Bohdaneczky Edvin – sokszor egy-két főre leolvadt lakossága népesebb helyeket keres fel, beköltözik egy-egy centrumba. Ezek pusztulása után a visszatelepülő lakosság azal a tudattal építi fel a városban házait, hogy a körülötte lévő többi falu nem épül fel többé. A lakatlan pusztákról azonban nem mond le, hanem állattenyésztésre rendezkedik rajta be, ami annyit hoz neki, hogy a puszták használatáért járó összeget is kifizetheti a töröknek, a kötelező adón felül. Így alakul ki a török hatásaként Makó környékének új képe.”²

¹ Káldi-Nagy Gyula 1968. 32-34.

² Bohdaneczky Edvin 1990. 39.

Ennek a nagy területnek a „belakása” igen hamar megtörtént. Az 1720. évi összeírás megállapításai szerint: „használják a szomszédos falvak területét: Tömpöst, Földeákat, Batidát, Kopáncsot és Szentlőrincet, a kegyelmes és főtisztelendő csanádi püspök úrnak tizedet szolgáltatva; Földeák és Tömpös birtokaitól azonban a kamarai tisztektől visszatarthatnak, hacsak évi földbért nem fizetnek.” Makó határa nagy kiterjedésű lett, főleg északi irányban messze elnyúlt a városmagtól, hiszen a Maros déli irányban lezárta a terjeszkedés útját. Mivel a város nem centrikusan helyezkedett el, és Békés megye irányában keskeny sávban húzódott, ez lehetetlenné tette a távoli területekre naponkinti ki- illetve hazajárást. Elvileg két lehetőség állt fenn: az egykori falvak újratelepítése vagy a szállások kiépítése. Erdei Ferenc írta: „A tanyákra való kitelepülés politikai mulasztásnak az eredménye, mert a puszták feltörése idején tervszerű telepítésekkel kellett volna benépesíteni a határt, akkor ugyanolyan falvak keletkeztek volna, mint a Bánságban, s ezzel lehetetlenné vált volna a tanyai szórványtelepülések kialakulása.”³

Az újratelepült város

Az újra megülés után a város népessége rohamosan emelkedett. 1717-ben 84 családot írtak össze, tehát a lakosság mintegy 400 lehetett. A további időkről, a népesség gyarapodásáról már pontos adatok állnak rendelkezésünkre.

1734	1 895
1747	2 370
1756	2 900
1771	4 590
1780	9 300
1790	12 250
1810	14 563
1820	16 500
1840	20 700
1850	23 500
1857	25 595
1869	27 759

A város határát – amely alaposan el is vadult az utolsó „futás” alkalmával – a népesség növekedésével fokozatosan sikerül ismét birtokba venni. A pusztára egy átmeneti kitelepülés már 1717 körül történt. Metekovicz János György helyettes provizor, az összeírás végrehajtója megjegyezte, hogy a múlt és a jelen évben a katonai fuvarozások, élel-

³ Erdei Ferenc 1942. 7.

mezés és más szolgálatok rendkívüli mértékben és túrhetetlenül nehezédtek rájuk, a gazdaemberek kénytelenek voltak házaikat elhagyni s marháik nagy részét eladva, minthogy nagy szénahiány is uralkodik, a pusztaságba kiköltözni.⁴ Ekkor tehát csak a terhek elől és nem gazdálkodás céljából hagyták ott a települést.

Közben az állattartásról fokozatosan kezdenek áttérni a földművelésre. A legelőket feltörik, és a pásztorélet egyre távolabbi területekre szorul. Amilyen rohamosan nő a lakosság lélekszáma, ugyanolyan arányban kerül művelés alá a település határa. Találó Szabó István megállapítása: „a mezővárosok, falvak szántóföldi övezete kezdi elnyelni a legelőket.”⁵ Ennek megfelelően a 18. század közepétől az egész országban átfogó határrendezésre kerül sor, és ez a különféle jogállású régi és új településekre egyaránt kiterjed.⁶ Így alakul ki Makón is az övezetes határfelosztás. A belterületet szőlőskertek, kenderföldek veszik körül; ezen kívül húzódik a belső legelő, ahová naponként hajtják ki a jószágot, ami áll tehénjárásból, ménesjárásból, csürhejárásból stb.; ezt követi az egyik szántóföldi övezet: az Ugar, ahol nyomásos gazdálkodás folyik; azon túl a szállás- vagy tanyaföldek sávja; legtávolabb a külső legelő vagy Pusztta, amelyet rideg jószággyaltásra használnak. „Ez a földrajzi elhelyezkedés – állapítja meg Erdei Ferenc – a gazdálkodás racionális differenciáltságára és viszonylag magas színvonalára is utal.”⁷

A város határának kiterjedéséről Vertics Józsefnek 1779-ből származó földmérési összesítőjéből vannak először hiteles adataink.⁸

Belső legelő	8 334 jugerum
Külső legelő	13 888 jugerum
Ugar	1 498 jugerum
Szállás	31 728 jugerum

A földközösség problémakörének rendkívül fontos szerepe van a tanyák kialakulása szemszögéből. Az 1720. évi összeírás szerint: „itt a lakos tetszése szerint ott szánt, ahol jól esik neki, változtatva: egyszer a sajátán (a város határában), másszor az egyik, és ismét másszor a másik praediumon; egy és ugyanazon földet három vagy négy évig folytatólagosan művelik.” Ebben az időben a szomszédos Szegeden is ez volt a gyakorlat, „a szántóföldeket nem osztották fel a polgárok között – írja Juhász Antal –, hanem a 18. század elején ki-ki annyi földet szántott meg, amennyit igásállataival megművelni bírt.”⁹ Később ez a földbőség olyannyira megszűnt, hogy a tanács csak iparosok megtelepedését engedélyezte. Az alföldi régióra általánosítva Szabó István meg-

⁴ Borovszky Samu 1. 317.

⁵ Szabó István 1960. 141.

⁶ Rácz István 1980. 120.

⁷ Erdei Ferenc 1969. 15.

⁸ Tóth Ferenc 1988b 9–11.

⁹ Juhász Antal 1989. 21.

állapította: „A XVIII. században az Alföldön még sok helyen dívott, sőt a területnek a töröktől történt visszafoglalása után a földbőség következtében új erőre kapott a földközösség, pontosabban: a szántóföldek szabad foglалásos, majd már a föld szűkülése idején periódusos újraosztásos földközössége.”¹⁰ Makó határában – Szegedhez hasonlóan – nem érvényesült az újraosztásos földközösségi rendszer, ugyanis Stanislavich Miklós püspökföldesúrral 1741-ben kötött szerződés kimondja: „A legelőkből s földekből szállásához senki többet ne foglaljon, mint amennyire igénye van, s ami a közlegelőből ezen felül marad, az a közjó előmozdítására göbolyösöknek bérbe adandó.”¹¹ Az urbárium végrehajtása során az úgynevezett kilenc kérdőpontra válaszolva ez áll: „Ezen városnak és hozzá tartozandó pusztáknak szántó s kaszáló földjei házhely szerint nem lévén fölosztva, hanem ki-ki maga ereihez képest földet bírván és a szerint egymás közt föl osztván egy jó birtokú gazda őszi s tavaszi mindenféle veteményt tehet 100 pozsonyi mérőt: Ezen kívül használhat 50 szekér szénát; fél annyi erővel bíró gazda pedig fél annyit vehet és kaszálhat; de sarjút nem kaszálhat.”¹²

Ebből tehát kiténik, hogy egyrészt házhely szerint nincs felosztva a határ; másrészt a szántót egymás között felosztották. Minden bizonnyal Makón nem volt életben az évenkénti vagy más ciklus szerinti nyíl-húzásos osztás. Az „egymás közötti felosztás” nem jelentett ugyan szilárd telekrendszert, de mégis állandóbb jelleget tételez fel, amely tanyásodás szempontjából meghatározó.

Mindenesetre a tanyák számáról a 18. század végéről vannak adataink. A 18. század utolsó negyedéből származó Földmérési szakaszok leírása¹³ a szállások között 252 numerizált házat említ, Vertics Józsefnek az 1778. évi térképe¹⁴ 338 tanyát tüntet fel; a II. József kori első katonai térkép makói szelvényei 1784-ből 278 tanyaépületet tüntetnek fel.¹⁵ Mindenképpen Vertics adata látszik a leghitelesebbnek.

A II. József kori összeírás 254 tanyát vett számba.¹⁶ Ezek télenyáron, vagyis folyamatosan nem voltak lakottak. A II. József korában összeírt 254 tanya közül csak 17-ben találtak állandó lakót, 105 főt, a többi „üres szállási ház” volt.¹⁷ 1816-ban 12, 1819-ben 18 szállásnak nem volt a városban háza.¹⁸ Giba Antal 1819–20-ban mérte fel a

¹⁰ Szabó István 1960. 144.

¹¹ Reitzner János 1892. 52. 120.

¹² OL Urbáriális iratok. Csanád vármegye.

¹³ Tóth Ferenc 1988/b. 4–6.

¹⁴ Tóth Ferenc 1992/1. 47.

¹⁵ Eperjessy Kálmán 1971. 23–24. Tóth Ferenc 1974. 69.

¹⁶ Rácz István 1980. 129.

¹⁷ Rácz István 1980. 130.

¹⁸ ML Rovatos összeírások. 181b.

szállásokat, ő 12 állandó tanyai kintlakóról tud.¹⁹ 1824-ben Giba Antal belterületről készült térképműve viszont 80 személyt tartalmaz.²⁰

Az urbárium végrehajtása az 1781. évi földosztással fejeződött be. Makón egy jobbágytelek 57 holdból állt (a holdat 1100 négyszögöllel számolták).

Szántó	36 hold
Rét	20 hold v. kaszás
Beltelek	1 hold
<hr/>	
57 hold	

A rét kimérése a szántóval együtt történt, a földjárandóságot a jobbágy négy helyen kapta:

1. Egy egész jobbágytelek esetén a szállásföldön kapott 44 holdat,
2. az Ugar egyik nyomásában 6 holdat,
3. az Ugar másik nyomásában 6 holdat,
4. mivel nem igen fordult elő, hogy valakinek a házhelye az egy holdat elérte volna, a beltelek kiegészítése a kenderföldből történt.

A föld helyrajzi száma mindegyik területen ugyanaz volt, mert a birtok így képezett egy egészet. A szomszédok mindegyik birtoktestnél ugyanazok voltak.²¹ Nem lehetett a szállás- vagy ugarföldet külön eladni, vásárolni vagy örökölni; ez alól a felszabadulás 1865-ben történt.²²

Tilalom és tanyarombolás

A tanyákat gazdasági szükségszerűség hozta létre, lehetetlen volt a távoli földekről naponta a városba hazajárni. A tanyavilág Györffy István szavaival: „a hatóság csöndes szemlélete mellett alakult ki,²³ mégis amikor csak tehették, igyekeztek gátat vetni építésüknek. A 18. század végének és a 19. század elejének vonatkozó rendszabályai tele vannak tilalmakkal és fenyegetésekkel.²⁴ A központi kormányhatalom két ízben indított országos hadjáratot a tanyák ellen: a helytartótanács 1779-ben, az osztrák császári katonai parancsnokság 1850-ben,²⁵ mindkét kísérlet eredménytelenül végződött.

A helytartótanács nagy tanyarombolási akciója előtt egy évvel, 1778 júniusában a megye rendelkezett tanyák lebontásáról. A vármegye kiküldte Gyürki Pál és Szilvássy Ferenc esküdteket a külterület be-

¹⁹ Tóth Ferenc 1988/a. 8.

²⁰ Tóth Ferenc 1986. 59.

²¹ Tóth Ferenc 1988./b. 13–14.

²² Erdei Ferenc 1932. 144.

²³ idézi Szabó István 1960. 145.

²⁴ Szabad György 1980. 155.

²⁵ Szabó István 1960. 145.

járására, a jegyzékbe 94 tanya került. Valószínű, hogy az utasítást végre kellett hajtani, ugyanis feltűnő, hogy az Ugar övezetben a tanya-összeírással egyidőben készült Vertics féle, 1778. évi térkép 95 tanyát tüntet fel, de a hat évvel későbbi első katonai felmérés szelvényén az Ugar területén egyetlen tanya sem szerepel. Annak, hogy kizárólag az Ugar övezetre korlátozódott volna a megye utasítása, ellentmond, hogy az összeírás első tétele éppen szállásföldre vonatkozik, a továbbiakban a kimutatás ilyesmire nem utal. A conscriptionnak jelentős művelődés-történeti értéke van, hiszen részletesen megtudjuk, milyen építményekből álltak a tanyák.

A város társadalmi rétegződéséhez viszonyítva a lebontásra ítélt tanyák tulajdonosainak kondíciója lényegesen jobb.

A telkes jobbágyok rétegződése 1781-ben

A jobbágytelek nagysága	A gazdaságok száma	%
2/8	140	22,0
3/8-7/8	232	37,4
1	102	16,0
1 1/8-1 7/8	69	10,8
2	41	6,4
2 felett	47	7,4
	637	100,0

A tanyás gazdák társadalmi megoszlása 1778-ban

Teleknagyság	Tanyás gazdák	%
2/8	6	8,4
3/8-7/8	13	18,3
1	21	29,5
1 1/8-1 7/8	16	22,4
2	7	9,8
2 felett	8	11,6
	71	100,0

Szállási épületek

A 94 tanyatulajdonos közül 71 személyt sikerült az 1781. évi *Tabella Geometria*²⁶ kimutatásával azonosítani, ami a reprezentatív adatfelvételnél sokkal nagyobb tömegű, tehát alkalmas az általánosításra.

A tanyatulajdonosok megoszlása

Jobbágy	71
Házasszellér	4
Házatlan zsellér	2
Nincs adat	17

94

Az urbárium bevezetése után Makón egy család negyed (fertály) jobbágyteleknél kisebb birtokkal nem rendelkezhetett, ezzel kívánták a föld további elaprózódását megakadályozni. Az urbárium szerinti földosztás viszont Makón három évvel később volt, mint ahogy a tanyarombolási rendelkezés született. Akkor viszont előfordulhatott, hogy nemcsak házas, de házatlan zsellér is az általa elfoglalt területen kis gazdaságot fenntartson. Az egyik zsellér akollal, szénáskerttel; a másik 2 marhaistállóval és kúttal; az egyik házas zsellér marhaistállóval, 2 akollal; a többi szénáskerttel rendelkezett.

Erdei Ferenc meghatározása szerint a tanyák „olyan magános gazdasági épületek, amelyek legalább egyidőre emberi tanyázóhelyül is szolgálnak, tehát tűzhely és fekvőhely is van bennük.”²⁷ Az összeírt tanyákból 48-hoz (51 %) tartozik ház, ezekhez 2-2 esetben kapcsolódik konyha, illetve kamra. Az összeírók tigurium kifejezést használtak, ami kunyhót jelent, de ezek már valóságos tanyaépületek, hiszen „vert földből”, ritkábban vályogból készültek. Általában egyosztatúak, de tűzhely és fekvőhely volt benne. Egy esetben fordul elő gunyhó.

A ház, konyha, kamra nélküli tanyák között 26 (28%) esetben van istálló vagy marhaistálló. A tanyásodásnak ebben az átmeneti időszakában tartósan kint lakott egy jószággondozó (béres, cseléd), aki az istállóban hált, sőt tüzelt is. Ebben az esetben ezt is tanyának kell tekinteni. Erről a tanyatípusról írja Szabó István: „gazdasági szükségyszerűségből ideiglenes lakhely lett: tavasztól őszig időnkint a gazda, télen a teletetést – állatgondozást – végző pásztor-cselédnép tartózkodási helye. Egyelőre tehát csupán járulékos, nem önálló telep.”²⁸ Termelési funkciójuk kettős: állattartás és földművelés. Az összeírt

²⁶ Tóth Ferenc 1988./b. 25.

²⁷ Erdei Ferenc 1942. 16.

²⁸ Szabó István 1960. 142.

tanyáknak mintegy negyede állattartó-földművelő és negyede földművelő tanya.

Ezekben a tanyákon zömmel jószágtartás folyt. Főleg marhát tartottak, de valamennyi lovat, sertést és juhot is.

Az állattartás épületei

Istálló	12
Marhaistálló	47
Lóistálló	8
Juhszín	5
Sertésól	4
Akol	40
Marhaakol	21

137

Ebből a marhatartást szolgálja 108 (79%) építmény, az egyéb jószágokra jut 29 (21%). Az ilyen nagyarányú marhatartás csakis piaci igényeket elégíthet ki. „A nyugat-európai piacok – adja erre a választ Rácz István – évszakoktól függetlenül, állandó jellegű keresete sarkallta a mezővárosok gazdáit arra, hogy a jobbára csak nyáron exportképes jószágért helyett – ekkorra sikerült a télen csontig lesoványodott jószágot a legelőn felhizlalni – vagy legalábbis amelletten intenzívebb állattenyésztési formát honosítanak meg. Ezt a szükségletet felismerve a módos parasztok a közösség saját határbeli vagy bérelt, osztatlan közös legelőiből – először tetszés szerinti helyen, később a közösség által szabályozva – ún. magányföldet foglaltak le maguknak állandó jelleggel, s azon tartozéktelepülésként külső üzemhelyet rendeztek be.”²⁹ Az istállózás felett meg természetesen legjobban az intenzív tartásnak, de a nagyobb arányú marhanevelés során meg kellett elégedni az akollal. Az istálló és a marhaistálló – az összeíró megjegyzése szerint – **földbül, vert földbül, földbül verve** készült, tehát nem ideiglenes épület. Méretre utaló kifejezés is előfordul, Igaz Mihálynak nagy marhaistállója volt. A marháknak legolcsóbb és legegyszerűbb tartási helye az akol volt, amely Makón **gazbul, gyúrt gazbul** készült. Kazal magasságban összerakták a rissz-rossz szénát, amely az akol három oldalát képezte, amelyet nyitható korlátfákkal zártak le. Egy esetben fordul elő a szénás akol, ahol a körülkerítés nem gazzal, hanem szénával történt. Az elég magasan összerakott gaz, széltől védett enyhely lett. A Pusztáról kivont marhának előbb téli, majd állandó jellegű helye lett, ahol a jószág rendszeres takarmányozását is ellátták. A kimutatásban 62 szénáskert

²⁹ Rácz István 1980. 114–115.

szerepel, tehát megfelelő mennyiségű takarmány össze volt gyűjtve. Legtöbb helyen állandó jelleggel használták az aklot. Több esetben előfordul, hogy a szálláson semmi nincs, csak szénáskert. Az összeírás nyáron készült, itt csak a téli hónapokban tartottak marhát, ez csak telelőhely volt. A bitang jószágától a szénáskertet árokkal és töltéssel védték.

Átmeneti tanyatípus

Ebben az időben a makói tanyák már nem csupán állattartó szállások, bár ez a jelleg lehetett meghatározó; egyre inkább kezdenek **mezőgazdasági tanyákká** átalakulni. A kezes és ígás nagyjószág részére vert földből istállót építettek; az összeírásban 12 istálló és 8 lóistálló szerepel. A városi udvarról kikerült a sertés, 4 esetben fordul elő vert falú sertésól. Sárból vagy vert földből 5 juhszint építettek.

Az egyes tanyák kimondottan földművelő szállások voltak, ahol folyamatosan kint is laktak. 21 gyümölcsöskert, 5 veteményeskert és kukoricás van felvéve a jegyzékbe. Ezeket szintén körülárkolták. Az állandó kintlakással függ össze, hogy 9 helyen van kocsiszín, 1 helyen szekérszín.

Viszonylag kevés helyen, a szállások 28%-ánál van kút. Valószínűleg a szállások egy része a Szárazér vagy más kisebb erek partján épültek. A kutak rováskutak vagy félig rovásosak voltak. A gerendákból összerótt kút nem kerek, hanem négyzetes alaprajzú.

A korabeli életmódra, a háztartás és a gazdaság ellátottságára legjobban a hagyatéki leltárak alapján következtethetünk. Török József jó módú telkes jobbágnak 1789-ben bekövetkezett halálakor készpénzben maradt 434 forintja, a városban volt egy háza, ehhez kettős kamra, pince, istálló, olajsutu, fából készült kettős sertésól, az udvaron sütő kis ház, abban pálinkafőző kazán egész készséggel, szekérszín, tyúkól, juhszín, vesszőből fonott fenő isztronga, tehénfejő akol, 75 köblös hambár, kút vályúval, vas vederrel. Egyéb ingatlanok: 2 sessió szántó, 215 út szőlő, egy szilvás és egy szárazmalom, és két akó vaját, 62 darab sajtot vettek számba. A házban volt két nyoszolya, négy párna, négy derékalj, egy paplan, két láda, két asztal, két karszék, két rengőszék, két falraszegezett fogas, azokon poharak, tálak, tányérok, kancsók, a gerendán felakasztott csészek, a falon tizennégy kép és egy feszület. Ruhákból és textíliákból pedig öt törülköző kendő, négy szakasztó ruha, két lábravaló, egy ing, egy új rókás mente, egy kopott rókás mente, egy sötétkék dolmán, egy nadrág, egy új köpönyeg, két vég vászon stb. A konyhában két szúnyogháló, két rézüst, két tepsi, három vas bogrács, különféle edények, serpenyők, tepsik, tálak, fazekak és mérőedények. A kamrában szerszámok, a pincében boros edények, a színben szekerek és gazdasági eszközök.

Ehhez a gazdagon felszerelt lakóházhoz egy viszonylag igénytelen tanya tartozott. Erdei Ferenc megállapítása őrá is vonatkozik: „A tanyai lakás mindenkor aránytalanul kicsi és szűk.”³⁰ Török József tanyája kis ház lehetett, hozzáépítve istálló, szekérszín; külön 100 köblös hambár és rovásos kút. A szállás teljes felszerelése két tejhez való aprós szita, három tál, öt tejes fazék, egy lánc, egy vontatókötél, egy ócska kocsi kötő kötél, négy boglyában hatvanöt vontató széna, két kazal tavalyi szalma, egy nyereg egész szerszámmal és fokossal, egy három lóra való szíjhám, egy gyeplő, egy ostor, tizenkilenc kész bocskor pár.³¹

A hagyatéki leltarak a házból, pitvarból, kamrából és mellékhelyiségekből álló tanyákat 20–25 forintra becsülték, ugyanakkor a városi házak értéke felszereléssel együtt 400–600 forint. Erdei Ferenc szerint: „A makói tanyák első formája az egy fedél alá épült hosszú istálló-tanya. Az egész épület szemmel láthatóan gazdasági rendeltetésű. A szoba legfeljebb 4 méter hosszú és ugyanolyan széles helyiség, a pitvar-konyha pedig még kisebb. Közvetlenül a konyha mellett már az istálló kezdődik, s ajtaja nyílik a pitvarból, de csak emberi használatra. Az állatok ki- és bejárására a szabadba nyíló széles ajtó szolgál. Az istálló hossza meghaladja a szoba és pitvar-konyha együttes hosszát: rendszerint 7–8 méter. Az istálló után nyitott elejű szín következik, részben takarmány raktározás, részben kocsi állás céljaira. Semmiféle külön tartozéka nincs ennek a tanyatípusnak. Minden egyéb lakó- és gazdasági rész a városbeli házban van.”³²

Az összeírt tanyák termelési funkciója kettős: egyrészt a nagyszámú állatállomány telelője, másrészt a kezes és ígás nagyjószág tartáshelye, egyben a szántógazdálkodás központja is.

Pusztai és réti szállások

Eddig az Ugar és a Szállásföldek övezetében létesült tanyákról szölkünk, de a legelőkön, illetve a réten vajon épültek-e tanyák, hiszen jelentős számú jószág vette ezeket igénybe.

A közlegelőn járó jószágállomány (1805)³³

Ökör	3 848
Marha	3 720
Tehén	3 753
Ló	3 225
Juh	25 084
Sertés	6 826

³⁰ Erdei Ferenc 1937. 204.

³¹ ML Tű. jkv. 1789. 27.

³² Erdei Ferenc 1937. 205.

³³ Tóth Ferenc 1992./a. 25–26.

A belső legelő közel esett a városhoz, ezért itt csak a legelők felosztása után, 1861-től indult meg a tanyásodás. A külső legelőn, a szilaj és félszilaj állattartás területén létesült tanyák pásztorszállások voltak. Vertics József az 1778. évi térképen nem tüntetett föl a Pusztán tanyát, de Vedres István 1805. évi mappája³⁴ már öt tanyát ábrázol: a **Mészáros tanya** Mészáros Mihály Hold utcai gulyásé, a **Szél tanya** Szél István ökörcsordásé, a **Bara tanya** Bara István Nagy utcai gulyásé, a **Kopasz** és a **Szomor** tanyában is pásztor lakhatott.

A város településszerkezete a Pusztán megismétlődik, ugyanis az egyes városrészek, utcák egymástól elkülönítve legeltettek. Vertics Józsefnek 1778. és 1781. évi térképe feltünteteti az itatásra szolgáló csordakutakat. Az 1804. évi állattösszeírást összevetve a térkép adataival, képet nyerhetünk a pusztai legeltetés rendjéről.

– A Bujáki kutak környékén Sima István bujáki gulyás a katolikus városrész 1056 számos marháját legeltette,

– a reformátusok több barmot mondhattak magukénak, a Hold utcai kutaknál Mészáros Mihály pásztorsága alatt 700 marha és 215 ménes ló volt,

– a Temető utcai kutaknál Molnár András gulyás a mai Kálvin utcaiak 1148 marháját őrizte,

– a Temető utcai Ménes kútnál Varga István csikós számadása alatt 310 lovat tartottak számon,

– a Kása halom közelében lévő Nagy utcai kutaknál Bara István gulyás az újbárosiak 750 számos marháját terelte,

– a Nagy utcai Ménes kút közelében Horváth Mihály a Nagy utcai és a Bujáki ménesnek volt a számadója,

– a Fehérvári kútnál Fejérvári Péter gulyása, Nyitrai Samu 66 gulyabeli marhát őrzött,

– a Pusztai déli részén, az Ökörcsorda kutaknál Varga János számadása alatt 1456, Pálincás Mihály kezén 1393, Szél István gondozásában 100 heverő és jármos ökör volt,

– a Juhász kút környékén is legeltettek juhot, de a birkalegelők jobbra a Belső nyomáson voltak.³⁵

A **makai rét** területén a hátságokon főleg kertészek építettek hajlékot. 1800-ban Sírhegyen 3, Kinczéken 3, Nagylelén 16, Kislelén 15, Ürmösháton 3, Borzháton 3, Czitrokméhesen 5, Jángorban 6 kertészházat tartottak nyilván.³⁶

³⁴ Tóth Ferenc 1992./b. 74.

³⁵ Tóth Ferenc 1992./a. 20.

³⁶ ML Rovatos összeírás 1800-ból.

További korlátozás – községalapítási terv

A helyi hatóság a továbbiakban nem a tanyák építését, hanem az állandó kinti lakást tiltotta. „Már ennek előtte is tilalmaztatott, hogy valaki a városból egész házi családjával a szállásra kiköltözködjön és ottan lakjon, mivel az olyan ember mind a szolgálatok teljesítését, mind a közönséges tartozásoknak megfizetését és egyéb polgári és keresztényi kötelezettségeknek végbevételét elmellőzi és elmulasztja.”³⁷ Másik ok, amiért tiltják a kiköltözést, mert a tanyák búvóhelyül szolgálhatnak nemkívánatos személyek részére. „Tapasztaltatván, hogy némely lakosoknak tanyájukra idegen kertészeket befogadnak, akik menedékhelyet építenek a gonosztevőknek, de azon kívül a közönséges teher viseléstül is elhúzzák magukat; úgyszinte azok a lakosok is, kiknek vagyon ugyan földjek, de a városon házok nintsen, vagy ha vagyon is, tsak hogy a közönséges terhek viseléstül magukat elvonhassák és más lakosoknak terheit öregbíthessék, vonójószágaikat eladják, melyeknek meggátlására és orvoslása iránt a Tekintetes Nemes Vármegye megkérttetni végeztetett.”³⁸ Ugyanezen év március 13-án ismét a megyéhez fordulnak a csavargók és tolvajok ellen: „Vannak városunkban olly vakmerő és gonosz tselekedetekre igen hajlandó emberek is, kik insurgenseké lettek, nékitek adattatott szabadságban bizakodván, minden gonoszságot bátran elkövetnek, veszekednek, úton állókká lesznek és parázna életet élnek, különösen ugyan Natsa András insurgens, aki már tolvajságrul esméretes, most Török Antallal, aki ugyan nem volt ugyan insurgens, de gonosz erkölcsű ember, a tanyák között fegyveresen járnak, kiknek a pusztai katonák által leendő elfogattatásukért esedezénk.”³⁹

A helytartótanács 1779-ben kizárólag a közbiztonság helyreállítása céljából lépett fel a tanyák megszüntetése, illetve falvakká való átalakítása végett. Mivel Makón individualiter birtokolják a jobbágyok a szállásokat a tanyák lebontása, illetve újak építése nagy költséggel járna, ezért a megye felmentést kért a rendelet végrehajtása alól.⁴⁰

Az 1853. évi osztrák rendelkezés szintén falvakba kívánta összevonni a tanyákat. A megkérdezett megyefőnökök sem voltak egységesek az utasítás megítélése tekintetében. Csanád megyében Nábráczky megyefőnök a tanyarendszer megszüntetése mellett foglalt állást. „A megyefőnök – írja Szabó István – a tanyák közigazgatási hátrányai szempontjából Makóra hivatkozik: itt 936 tanya van, némelyik 4 mérföldre esik a várostól s ha Makón előfogatra van szükség, a gazda lovai a tanyán vannak s a lovashadnagynak több mérföldre kell utána menni. A

³⁷ ML Tü. jkv. 1796. 1.

³⁸ ML Tü. jkv. 1809. 3.

³⁹ ML Tü. jkv. 1809. 13.

⁴⁰ Szabó István 1960. 156–157.

lakosok azért nem tartanak istállót a helységben, hogy ne kelljen katonát elszállásolniok; ha adót akarnak behajtani, háza zárva van, 'legfeljebb egy öreg ember található hon'; a közmunka kiállításánál megint lovas embernek kell a határt bejárni; 'az üdvös rendeletek' a 12 mérföldre is kitevő tanyákon kivihetetlenek. 'A legnagyobb fallácia az, ki azt hiszi, hogy ennyi özön tanyák fölött kellő felügyeletet lehet gyakorolni, a legkönnyebben lappanghat ott a betyár, szökött katona, gyanús egyén stb. s ha ügyes, éveken át kijátszhatja, főleg nyárban, a hatóságok és rendőrség figyelmét'. Maguk a tanyai lakosok 'örökös félelmek közt élik le napjaikat'. Gyermeküket a legvadabb állapotban nőnek fel."⁴¹

A megyefőnök Makó határában három falut kívánt létrehozni: Rákos, Igás és Csókás területén. Javaslatához térképet is mellékelte. Az ügyben hosszú huzavona keletkezett, majd miután az egyesített Csanád–Békés megye élére Nábráczky került, tovább nem folyt be az ügybe. Végül ki- mondták, hogy a tanyák tervezett összevonása nem vihető keresztül.⁴²

Minden tilalom ellenére a tanyavilág tovább fejlődött, a 19. század második felében megszilárdult a közbiztonság és megindult a tanyai iskolák kiépülése.

⁴¹ Szabó István 1960. 184.

⁴² Szabó István 1960. 186–190.

Függelék

Kimutatás a lerombolásra ítélt tanyákról⁴³

Conscriptio demoliendorum in Territorio Oppidi Makó
Tuguriorum per nos Infrascriptos Anno 1778 Die 17°
Mensis Junii continnative serie sequenti

1. Igaz Mihálynak a szállás fölgyn találtakik egy ház konyhával, egy kocsiszín földből verettetett, egy nagy marhaistálló, egy szekérszín, gyúrott sárbul rakott egy lóistálló, 1 juhszín sárbul rakott, 1 szénás akol árokkal körülvéttetett és töltéssel megrakattatott, egy gyümölcsös kert, 2 marha akol és egy rovásos kút.

2. Barna Szűcs János, egy ház pitvarostul és 1 istálló vert földből, két marha akol gyúrt gazbul, egy gyümölcsös kert, egy rovásos kút.

3. Bódi János, egy ház vályokbul, egy akol gazbul.

4. Kántor István, egy istálló vert földből.

5. Czeglédi Nagy András, egy ház, egy marhaistálló földből és egy sertésöl földből.

6. Bor György, egy ház, egy marhaistálló földből, egy akol gazbul, egy rovásos kút.

7. Barta István, egy ház, egy marhaistálló, egy lóistálló és egy sertésöl földből, 1 akol gazbul, egy gyümölcsös kert árokkal körülvéve és egy rovásos kút.

8. Paku Mihály, egy ház, egy marhaistálló földből vert, egy akol gazbul, egy rovásos kút, egy gyümölcsös kert árokkal körülvéve.

9. Csávási György, egy ház, 1 kocsi szín, egy marhaistálló vert földből, egy akol gazbul.

10. Diós Mihály, egy marhaistálló vert földből, egy gyümölcsös kert körülárkolva.

11. Szent Péteri Sándor, egy ház, egy lóistálló, egy marhaistálló, egy juhszín vert földből, egy gyümölcsös kert körülárkolva, 1 rovásos kút.

12. Szentesi Nagy István, egy ház, 1 marhaistálló vert földből, egy marha akol, egy gyümölcsös kert körülárkolva.

13. Kovács Ferenc, egy ház, egy marhaistálló földből verve, egy akol gazbul és egy gyümölcsös kert körülárkolva.

14. Mező Ferencz egy ház, 1 marhaistálló vert földből, egy akol gazbul, egy gyümölcsös kert körülárkolva.

15. Tóth András, 1 marhaistálló vert földből, egy szénás kert körülárkolva.

16. Tamás György, egy ház vert földből, 1 akol gazbul.

⁴³ CSML CSM Conscriptio 1778. 23.

17. Koczás István, egy ház vert földből, egy istálló tötésből, 1 szénáskert körülárkolva.

18. Ács István, 1 marhaistálló gazbul.

19. Mándoki József, egy ház, egy marhaistálló vert földből, 1 marha akol gazbul, egy gyümölcsös kert körülárkolva, egy rovásos kút.

20. Bíró István, egy ház vert földből, 1 marha akol gazbul, 1 szénás kert körülárkolva és egy rovásos kút.

21. Rácz János, 1 szénás kert körülárkolva és töltéssel rakva, egy rovásos kút.

22. Kelemen András, egy ház vert földből, 1 marha akol gazbul, egy szénás kert körülárkolva.

23- Putnoki János, egy ház vert földből, 1 szénás kert körülárkolva.

24. Dobsa Sándor, 1 szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve.

25. Fazekas János, 1 marhaistálló vert földből, 2 marha akol gazbul és egy gyümölcsös kert körülárkolva.

26. Diós János, egy ház vert földből és egy kocsiszín, 1 marha akol gazbul, 1 szénás kert körülárkolva, egy rovásos kút.

27 Diós István, egy ház, egy marhaistálló és 1 juhszín vert földből, 2 marha akol gazbul, 1 szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve.

28. Szántó János, egy ház, egy kamara, 1 marhaistálló, 1 kocsiszín, 1 juhszín és 1 sertésöl vert földből, marha akol gazbul, egy szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve, két gyümölcsös kert, 1 veteményes és egy nagy kukoricás kert körülárkolva.

29. Nagy István, egy ház, 1 kamara, egy kocsiszín és egy marhaistálló vert földből, egy akol gazbul, egy veteményes kert körülárkolva.

30. Nagy András, egy ház, 1 marhaistálló vert földből, 1 akol gazbul, egy szénáskert körülárkolva.

31. Kiss István, 1 marhaistálló vert földből, egy szénás kert körülárkolva.

32. Halasi János, 1 szénás kert körülárkolva.

33. Kanász Pista, egy marhaistálló és 1 akol gazbul, egy rovásos kút.

34. Szani János, 1 marhaistálló vert földből, 2 akol gazbul.

35. Putnoki István, egy ház és egy marhaistálló vert földből, 1 akol gazbul, egy rovásos kút.

36. Papp István, 1 marhaistálló vert földből, 1 akol gazbul, 1 szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve.

37. Király András, egy marhaistálló vert földből, egy akol gazbul, egy szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve.

38. Lukács György, 1 marhaistálló vert földből, egy szénás kert körülárkolva.

39. Sirokmány János, egy kis ház vert földből, 1 szénás kert körülárkolva.

40. Kiss Kopasz Ferke, egy szénás kert körülárkolva.

41. Nagy János, egy akol gazbul, egy szénás kert körülárkolva.

42. Szalai György, egy szénás kert körülárkolva.

43. Nagy János, 1 rossz ház földből verve, 1 szénás kert körülárkolva, egy kút félig rovásos.

44. Darvasi János, 1 szénás kert körülárkolva.

45. Pap Ferencz, 1 istálló vert földből, 1 szénás kert körülárkolva.

46. Gyaponyi István, 1 akol gazbul, 1 szénás kert körülárkolva.

47. Nemes János, 1 szénás kert körülárkolva.

48. Burtán János, 1 szénás kert körülárkolva.

49. Halász János, 1 marhaistálló vert földből, egy szénás kert körülárkolva.

50. Nacsza Pál, 1 ház és 1 marhaistálló vert földből. 1 gyümölcsös kert körülárkolva.

51. Kiss Pál, egy ház, egy marhaistálló vert földből, 1 szénás kert körülárkolva.

52. Molnár János, egy ház, 1 marhaistálló vert földből, egy akol gazbul, 1 szénás és 1 gyümölcsös kert árokkal és töltéssel körülvéve.

53. Gombos György, 1 szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve, egy kút félig rovásos.

54. Zsiga Mihály, 1 nagy marhaistálló vert földből, egy akol gazbul, egy szénás kert körülárkolva.

55. Borka István és János, egy ház, 2 istálló vert földből, egy akol gazbul, 1 szénás kert, egy gyümölcsös kert árokkal és töltéssel körülvéve, 1 rovásos kút.

56. Baranyi István, egy ház vert földből, 1 szénás és 1 gyümölcsös kert árokkal és töltéssel körülvéve.

57. Baranyi János, egy ház, egy istálló vert földből, 1 szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve.

58. Tóth István, 1 marhaistálló és egy kocsiszn vert földből, 1 szénás és 1 gyümölcsös kert körülárkolva, egy rovásos kút.

59. Neupauer János, egy ház vert földből, 1 akol, 1 szénás kert.

60. Szalai István, egy ház vert földből, egy szénás kert körülárkolva.

61. Kiss János, 1 akol gazbul, egy kút félig rovásos.

62. Fekete Péter, 1 szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve.

63. Kiss Péter, 1 szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve.

64. Sinka György, 1 marhaistálló vert földből, egy szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve, 1 kút félig rovásos.

65. Nagy Mihály, 1 marhaistálló vert földből, 1 szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve.

66. Tiszaháti Nagy István, 1 marhaistálló vert földből, egy rovásos kút.

67. Oláh Mihály, egy ház, 1 kamara, egy marhaistálló vert földből, egy marha akol gazbul, egy szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve, egy rovásos kút.

68. Szakály Gergely, egy ház vert földből, 1 szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve.

69. Szabó György, egy ház, 1 marhaistálló vert földből, 3 akol gazbul, egy veteményes kert árokkal és töltéssel körülvéve, egy rovásos kút.

70. Borbás István, egy töltéses istálló, egy szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve.

71. Lőrincz András, 1 akol gazbul, 1 szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve.

72. Bencze István, 1 marhaistálló vert földből, 2 szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve, egy kút félig rovásos.

73. Berényi Mihály, egy ház földből verve, egy szénáskert körül árkolva, 2 marha akol gazbul, 1 rovásos kút.

74. Meggyesi Nagy János, egy ház vert földből, 1 marha akol gazbul, 1 szénás kert körülárkolva.

75. Pesti István, 1 szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve.

76. Inokai István, 1 töltéses istálló, 1 szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve.

77. Kádár Mihály, 1 akol gazbul, egy szénás kert körülárkolva.

78. Kerekes István, 1 ház vert földből.

79. Kiss Mihály, egy ház vert földből, 2 töltéses marhaistálló, egy rovásos kút.

80. Szücs Mojses, egy ház vert földből, egy szénás kert körülárkolva, egy kút félig rovásos.

81. Lökő Ferencz, 1 marhaistálló vert földből, egy akol gazbul, egy szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve.

82. Baranyi Gergely, egy töltéses istálló, 1 szénáskert körülárkolva.

83. Gazdag István, egy ház, 1 marhaistálló vert földből, 2 marha akol gazbul, 1 szénás kert árokkal és töltéssel kerítve, egy gyümölcsös kert körülárkolva, egy rovásos kút.

84. Kakulya András, egy ház, 1 kocszi szín és 1 lóistálló vert földből, egy töltéses marhaistálló, 3 akol gazbul, egy szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve.

85. Kakulya István, egy ház, 1 juh szín, egy lóistálló és egy marhaistálló vert földből, 3 akol gazbul, egy szénás kert árokkal és töltéssel kerítve.

86. Galgóczi János, egy földből vert gunyhó, egy szénás kert körülárkolva.

87. Somogyi István, egy ház és 1 kocszi szín vert földből, 1 marha akol gazbul, egy szénás kert körülárkolva, egy rovásos kút.

88. Mágori György, egy szénás kert körülárkolva.

89. Dani János, egy ház és 1 lóistálló földből vert, 1 töltéses marhaistálló, 3 marha akol, egy szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve, 1 rovásos kút.

90. Pásztor Josef, 1 töltéses istálló, 2 szénás kert.

91. Pöszöki István, 1 töltéses marhaistálló, egy szénás kert körülárkolva.

92. Baranyi András, 1 töltéses istálló, 1 szénás kert körülárkolva.

93. Marsi István, 1 töltéses istálló, egy szénás kert körülárkolva.
 94. ifjú Czeglédi Nagy András, egy ház, egy lóistálló és egy marha-istálló vert földből, 1 szénás kert és egy veteményes kert árokkal és töltéssel kerítve, 1 marha akol és 1 rovásos kút.

IRODALOM

- Bohdaneczky Edvin
 1940 Csanád vármegye nemzetiségi és gazdasági viszonyai a XVIII. században. Makó. 39.
- Borovszky Samu
 1896 Csanád vármegye története 1715-ig. I. Bp. 317.
- Eperjessy Kálmán
 1971 Csanád megye az első katonafelvétel (1782–1785.) idején. Makó. 23–24.
- Erdei Ferenc
 1932 A makói tanyarendszer. Népünk és Nyelvünk. 1932. 144.
 1937 A makói városi és tanyái parasztház. Tér és Forma. 1937. 204., 205.
 1942 Magyar tanyák. Bp. 7., 16.
 1969 Makó város történeti pályája = Makó az első felszabadult magyar város. Szerk. Tamasi Mihály. Makó. 15.
- Juhász Antal
 1989 A szegedi táj tanyái. Szeged. 21.
- Káldy-Nagy Gyula
 1968 Statisztikai adatok a török hódoltsági terület nyugat felé irányuló áruforgalmáról 1560–1564-ben = Történeti Statisztikai Évkönyv. 1965–1966 32–34.
- Rác István
 1980 A tanyarendszer kialakulása. In: A magyar tanyarendszer múltja. Szerk. Pölöskei Ferenc–Szabad György. Bp. 114–115. 120., 129. 130.
- Reizner János
 1892 Makó város története. Makó, 52., 120.
- Szabad György
 1980 A tanyára település feudalizmus kori korlátai és felszámolásuk. In: A tanyarendszer múltja. Szerk. Pölöskei Ferenc–Szabad György. Bp. 155.
- Szabó István
 1960 Kísérletek az alföldi tanyarendszer megszüntetésére az 1780-as és 1850-es években. Agrártörténeti tanulmányok. Szerk. Szabó István. Bp. 141., 142., 144., 145., 156–157., 184., 186–190.
- Tóth Ferenc
 1974 Makó településtörténeti vázlata. Makó. 69.
 1986 Giba Antal felmérése Makó szállásföldjeiről 1824-ben. Makó. 59.
 1988/a Giba Antal felmérése Makó szállásföldjeiről 1819–1820-ban. Makó. 8.
 1988/b Makó úrbéri térképe. Makó. 4–6., 9–11., 13–14., 25.
 1992/a Makó városi úrbéri küzdelmeinek kezdetel. 1778–1805. Makó. 20., 25–26.
 1992/b Makó monográfia 1. Makó régi térképe. Makó 47., 74.

Rövidítések jegyzéke

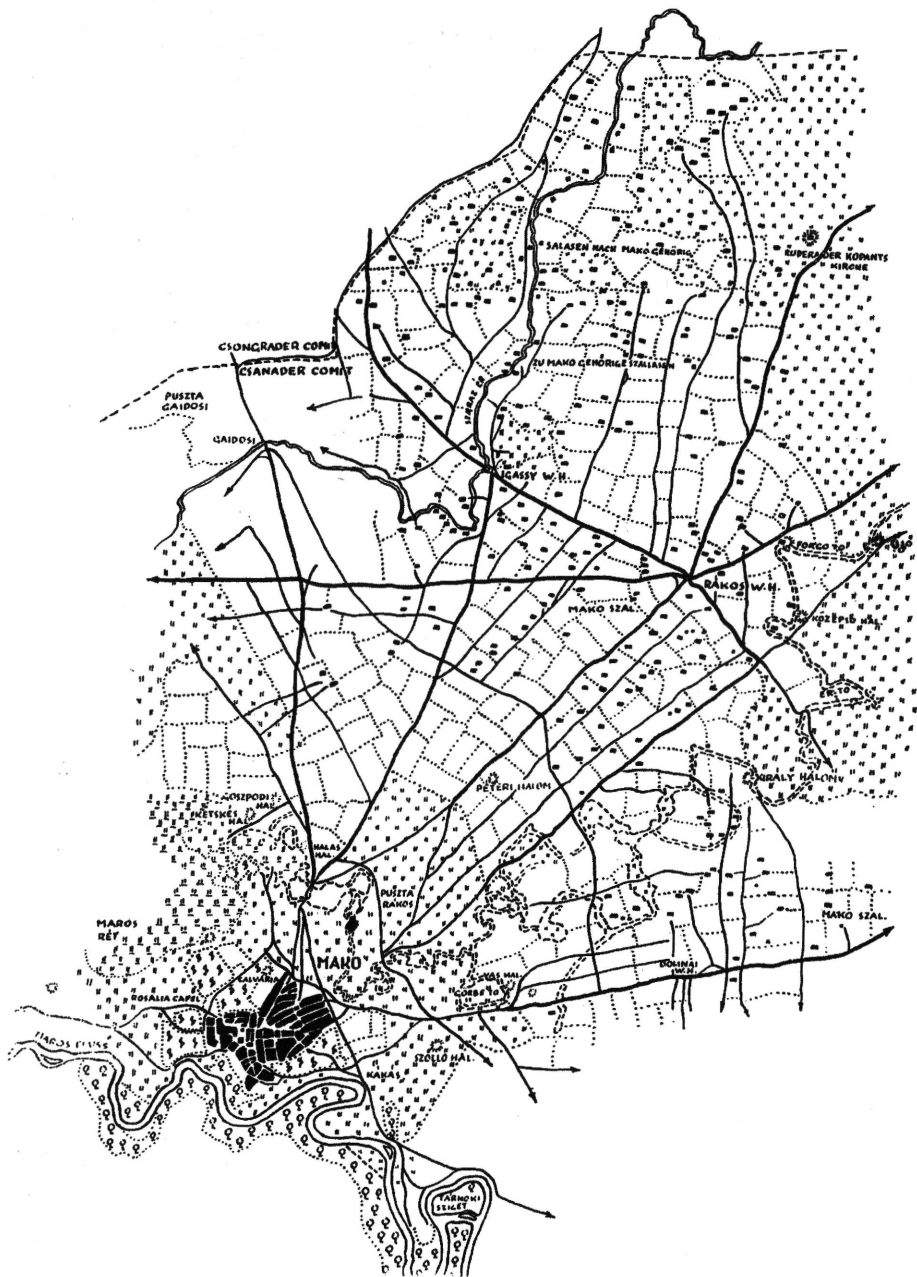
CSM	Csanád Megye
CSML	Csongrád Megyei Levéltár
ML	Makói Levéltár
MOL	Magyar Országos Levéltár

Farmsteads of Animal-keeping and Agriculture in the Neighbourhood of Makó

TÓTH, FERENC

The villages neighbouring Makó from the North had been destroyed during the Turkish occupation of Hungary, thus the borders of the city were significantly expanded towards the North. Although the authorities took a poor view of the development of the farmsteads, they tolerated it. In 1779 the council of governor-general ordered the farmsteads to be destroyed but the action did not achieve its aim. Csanád county issued orders concerning the destruction of farmsteads one year earlier, in 1778.

The administration of the county then compiled a most detailed report of 94 farmsteads. This revealed that these farmsteads were primarily involved in keeping animals. They were mainly keeping cattle, which they were desposing of at the markets of the West. Besides the farmsteads involved in keeping animals, those of agriculture also appeared, to which orchards and kitchen-gardens belonged as well. The function of the farmsteads listed in the report was of two purposes: on the one hand they served as shelters for the cattle for the winter, on the other hand they were centers of plough-agriculture.

Makó határa az első katonai felvétel idején (1784)